

TÜRKİYE'DE DIŞSATIMA YÖNELİK ÖNEMLİ TARIM ÜRÜNLERİNİN ÇEŞİTLİ AÇILardan KARŞILAŞTIRMALI EKONOMİK ANALİZİ*

Halil KIZILASLAN**

Halil ÇİVİ***

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'de dışsatıma yönelik önemli tarım ürünlerinin üretim, dışsatım ve fiyat eğilimleri incelenmiştir. Ürün bazında ve ürünlerin kendi aralarında miktar ve fiyat karşılaştırmaları yapılarak, ilişki düzeyleri saptanmış, sonuçları etkileyen faktörler sayısal yaklaşımlarla değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte, tarım ürünleri üretim ve dışsatım sorunları belirlenerek, çözüm önerileri ortaya konulmuştur.

GİRİŞ

Hızlı bir gelişme sürecinde bulunan Türkiye'nin dışsatıma yönelik ürünlerin dışsatımında sağlanan döviz gelirlerine dayalı bir ekonomik kalkınma stratejisi uygulandığı bilinmektedir. Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan beri, dışsatım ürünleri ve gelirleri içerisinde tarım ürünlerinin önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Tarım ürünlerinin dışsatımdaki payı azalıyor da, gerek tarımsal ürün gerekse tarımsal ürünlere dayalı sanayi ürünlerinin dışsatımdaki öneminin sürmekte olduğu söylenebilir. Tarım ürünlerinin dışsatım içindeki payının azalmasına rağmen, tarım ürünleri içerisinde önemli yer tutan ürünlerin dışsatım olanaklarının artırılmasının önem taşıdığını vurgulamak yerinde olur.

Bu nedenle, Türkiye'de 1980-1989 döneminde dışsatıma yönelik önemli ta-

* Yayın Komisyonuna Geliş Tarihi/...../1991.

** C. Ü. Tokat Zir. Fak. Tarım Ekonomisi Bölümü Arş. Gör.

*** C. Ü. Tokat Zir. Fak. Tarım Ekonomisi Bölümü Prof. Dr.

rım ürünlerinin üretim ve dışsatım miktarları ile iç ve dış fiyatlarının ne yönde değiştiğini belirlemek amacıyla, karşılaştırmalı bir ekonomik analizin yapılmasının yararlı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca bu ürünlerin dışsatımıyla ilgili sorunların miktar ve fiyatlar açısından ortaya konulmaya çalışılması araştırmanın önemini artırmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Araştırma 1980-1989 dönemi olarak toplam on yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönem, 24 Ocak kararlarının alınıp uygulanmaya konulduğu devreyi içine almaktadır.

Türkiye'nin toplam tarımsal dışsatım gelirlerinin yarısından fazlasını (araştırma döneminde ortalama % 52.6'sı) oluşturan ürünler araştırmaya konu edilmiştir. Bu ürünler fındık, pamuk, tütün, kuru incir, kuru üzüm ve buğdaydır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Bu araştırmanın materyalini, konu ile ilgili çeşitli kuruluşların yayınlanmış olduğu istatistik bültenleri, istatistik yıllıkları, araştırma ve incelemelerinden derlenen veriler oluşturmaktadır. Ancak yer darlığı nedeniyle ürünlere ilişkin üretim, dışsatım ve fiyat serileri burada verilememiştir.

Cari iç ve dışsatım fiyatlarındaki göreceli seviyeyi tespit için, reel fiyatlar hesaplanmıştır. Reel iç ve dışsatım fiyatları ise, 1981 yılı fiyatları esas alınmak suretiyle hazırlanan "Toptan Eşya Fiyatları İndeksine" oranlaması ile elde edilmiştir.

İncelenen değerlerin ele alınan zaman dilimi içinde gösterdikleri artış ve azalışların yönüne belirlemek için "Trend" yöntemi uygulanmıştır. Trendlerin saptanmasında, söz konusu eğrilere uygun düşen ve Logaritmik Doğrusal (Üstel) trendi ifade eden $Y = a \cdot b^t$ yani $\text{Log } Y = \text{Log } a + \text{Log } b \cdot t$ fonksiyonu esas alınmıştır. Fonksiyona ilişkin a ve b katsayılarının hesaplanmasında en küçük kareler yöntemi ile;

$$\begin{aligned}\sum \text{Log } Y &= n \text{Log } a + \text{Log } b \cdot \sum t \\ \sum t \text{Log } Y &= \text{Log } a \cdot \sum t + \text{Log } b \cdot \sum t^2\end{aligned}$$

denklemlerinden yararlanılmıştır. Hesaplanan $\text{Log } Y = \text{Log } a + \text{Log } b (t)$ trend

denkleminde a ve b parametrelerinin antilogaritmaları alınarak denklem $Y=a.b^t$ formuna dönüştürülmüştür. Bu denklemde

Y = Teorik Tahmin Değerini

b = Artış Oranını

t = Zaman Değişkenini göstermektedir (1; s. 116-117).

Araştırma konusu ürünlerin belirlenen zaman dilimi içerisinde göstermiş oldukları göreceli değişimleri belirlemek, ürün bazında ve ürünlerin birbirleriyle karşılaştırılmasında kolaylık sağlamak için indeks analizlerine yer verilmiştir. İndeks hesaplamasında şu formüllerden yararlanılmıştır;

1- Basit İndeks Formülü;
Fiyatların Belirlenmesinde,

$$i = \frac{P_i}{P_o} \times 100$$

Miktarların Belirlenmesinde,

$$i = \frac{Q_i}{Q_o} \times 100$$

2- Laspeyres İndeks Formülü;

$$\text{Fiyatlar için } L_p = \frac{\sum P_n Q_o}{\sum P_o Q_o} = \frac{\sum P_o Q_o (P_n/P_o)}{\sum P_o Q_o}$$

$$\text{Miktarlar için } L_m = \frac{\sum Q_n P_o}{\sum Q_o P_o} = \frac{\sum Q_o P_o (Q_n/Q_o)}{\sum Q_o P_o}$$

Burada,

Lp = "0" Baz Dönemine Göre Laspeyres Fiyat İndeksini,

Pn = Cari Yıl Fiyatını

Po = Baz Yılı Fiyatını

Qo = Baz Yılı Miktarını

Qn = Cari Yıl Miktarını

Lm = Laspeyres Miktar İndeksini göstermektedir.

Bunların yanında araştırma konusu ürünlerin fiyat ve miktarları arasındaki ilişkinin düzeyini belirlemek için korelasyon analizlerine yer verilmiştir. Bu analizde,

$$r = \pm \frac{\sum (X - \bar{X}) \cdot (Y - \bar{Y})}{\sqrt{\sum (X - \bar{X})^2 \cdot \sum (Y - \bar{Y})^2}}$$

Formülü kullanılmıştır (1 ; s.172).

Bulunan korelasyon katsayılarının standart hatasını hesaplamada ise,

$$Sr = \sqrt{\frac{1 - r^2}{n - 2}} \text{ formülü esas alınmıştır (2; s.235)}$$

Elde edilen korelasyon katsayılarının anlamlı ve güvenilir bir sonuç verip vermediğini belirlemek için "student-t testi" uygulanmıştır. t değerlerinin hesaplanmasında ise;

$$\pm t = \frac{r \sqrt{n - 2}}{\sqrt{1 - r^2}}$$

Formülünden yararlanılmıştır (1; s.229).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Ürünlerin üretim miktarlarının karşılaştırılması.

Ürünlerin üretim miktar indeksleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1: Ürünlerin Üretim Miktar İndeksleri (1980-1989) (1981 = 100)

YILLAR	FINDIK	PAMUK	TÜTÜN	K. İNCİR	K. ÜZÜM	BUĞDAY
1980	71	102	136	98	100	97
1981	100	100	100	100	100	100
1982	63	100	124	107	95	103
1983	113	107	139	100	105	96
1984	86	119	106	87	96	101
1985	51	106	101	100	126	100
1986	86	106	94	91	118	112
1987	80	110	110	82	111	111
1988	115	133	130	91	147	121
1989	130	118	155	91	145	87

Araştırmada kullanılan ürünlerin tümünün üretim miktar indekslerinde dalgalanmalar görülmüştür.

1981 baz yılına göre, dönem sonunda kuru incir ve buğday hariç diğer ürünlerde belirli oranlarda artış sağlanmıştır. En yüksek artış % 55 ile tütün üretim miktarında meydana gelmiştir. Tütün % 45 ile kuru üzüm, % 30 ile fındık ve % 18 ile pamuk üretim miktarları takip etmiştir. Kuru incir ile buğday üretim miktarlarında ise sırasıyla % 9 ve % 13 kadar bir gerileme kaydedilmiştir (Çizelge 1).

Araştırmaya konu olan ürünlerin üretim miktar indeksleri trend denklemleri ve yıllık ortalama değişim oranları Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelgeden anlaşılacağı gibi kuru incir hariç, diğer ürünlerin üretim miktar trendlerinde artma eğilimi görülmüştür. Üretim miktar trendlerindeki en yüksek artış % 5 ile kuru üzümde olup, kuru üzümü % 4 ile fındık, % 2 ile pamuk, % 1 ile tütün ve buğday izlemiştir. Kuru incirde ise % 2 oranında bir gerileme kaydedilmiştir (Çizelge 2).

Çizelge 2: Araştırmaya Konu Olan Ürünlerin Üretim Miktar İndeksleri Trend Denklemleri ve Ortalama Yıllık Değişim Oranları

ÜRÜNLER	TREND DENKLEMLERİ	DEĞİŞİM ORANI (%)
FINDIK	$Y = 73. (1.04)^t$	4.0
PAMUK	$Y = 99. (1.02)^t$	2.0
TÜTÜN	$Y = 114. (1.01)^t$	1.0
K. İNCİR	$Y = 102. (0.98)^t$	-2.0
K. ÜZÜM	$Y = 92. (1.05)^t$	5.0
BUĞDAY	$Y = 99. (1.01)^t$	1.0

**Ürünlerin İç Fiyatlarının Karşılaştırılması
Cari İç Fiyatlarının Karşılaştırılması İndeks ve Trendlerle**

Ürünlerin cari iç fiyat indeksleri Çizelge 3'de verilmiştir.

Çizelge 3: Ürünlerin Cari İç Fiyat İndeksleri (1980-1989) (1981 = 100)

YILLAR	FINDIK	PAMUK	TÜTÜN	K.İNCİR	K.ÜZÜM	BUĞDAY
1980	88	74	82	81	83	60
1981	100	100	100	100	100	100
1982	157	119	135	115	149	116
1983	184	179	154	169	158	144
1984	250	272	219	244	216	229
1985	545	312	315	332	339	321
1986	793	474	589	428	434	391
1987	1207	839	1186	718	651	461
1988	1606	1126	1924	1501	1166	787
1989	2136	1511	3123	3138	2088	1344

Araştırma döneminde ürünlerin tümünün cari iç fiyat indeksleri büyük oranlarda artış göstermiştir. 1981 baz yılına göre fındıkta yaklaşık 21.3 kat, pamukta 15.1 kat, tütünde 31.2 kat, kuru incirde 31.3 kat, kuru üzümde 20.8 kat ve buğdayda 13.4 kat artış gerçekleşmiştir (Çizelge 3). Buradan anlaşılacağı gibi en yüksek artış, kuru incir cari iç fiyatlarında olmuştur. En düşük artış ise, buğday cari iç fiyatlarında meydana gelmiştir.

Araştırmada kullanılan ürünlerin ortalama yıllık artış oranlarını belirlemek amacıyla, cari iç fiyat indeksleri trend denklemleri ve ortalama yıllık değişim oranları Çizelge 4'de verilmiştir.

Çizelge 4: Araştırmaya Konu Olan Ürünlerin Cari iç Fiyat İndeksleri Trend Denklemleri ve Ortalama Yıllık Değişim Oranları

ÜRÜNLER	TREND DENKLEMLERİ	DEğİŞİM ORANI (%)
FINDIK	$Y = 71. (1.47)^t$	47
PAMUK	$Y = 66. (1.41)^t$	41
TÜTÜN	$Y = 57. (1.52)^t$	52
K. İNCİR	$Y = 59. (1.48)^t$	48
K. ÜZÜM	$Y = 67. (1.41)^t$	41
BUğDAY	$Y = 62. (1.38)^t$	38

Çizelgeden anlaşılacağı gibi, ürünlerin cari iç fiyat trendleri artma eğilimi göstermiştir. Cari iç fiyat trendlerindeki en yüksek artış hızı % 52 oranında tütünde gerçekleşmiştir. En düşük yıllık ortalama artış ise, % 38 oranında buğdayda meydana gelmiştir. Cari iç fiyat trendleri fındıkta % 47, pamuk ve kuru üzümde ise % 41 oranında artış göstermiştir.

Korelasyon Testleriyle

Araştırmada kullanılan ürünlerin cari iç fiyatları arasındaki korelasyon katsayılarını gösteren korelasyon matrisi Çizelge 5'de verilmiştir.

Çizelge 5 : Ürünlerin Cari iç Fiyatları Arasındaki Korelasyon Katsayıları

FINDIK					
0.994	PAMUK				
0.817	0.981	TÜTÜN			
0.951	0.942	0.982	K. İNCİR		
0.959	0.968	0.992	0.995	K.ÜZÜM	
0.966	0.971	0.986	0.986	0.995	BUğDAY

* Tüm Korelasyon Katsayıları 0.01 Önem Düzeyinde Anlamlıdır.

Ürünlerin cari iç fiyatları arasında uygulanan korelasyon analizinde, ilişkilerin pozitif yönde ve çok yüksek olduğu belirlenmiştir. En yüksek ilişki kuru incir ile kuru üzüm ve kuru üzüm ile buğday cari iç fiyatları arasında olup, $r = 0.995$ olarak bulunmuştur. Yapılan korelasyon analizinden hareketle, ürünlerin cari iç fiyatları arasında istatistiksel anlamda çok kuvvetli bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktadan hareketle, araştırma konusu olan ürünlerin cari iç piyasa fiyatlarının enflasyon hızıyla paralel ve birlikte arttıkları söylenebilir.

Reel İç Fiyatların Karşılaştırılması İndeks ve Trendlerle

Ürünlerin reel iç fiyat indeksleri Çizelge 6'da verilmiştir.

Araştırmaya konu olan ürünlerin reel iç fiyat indeksleri dönem boyunca sürekli dalgalanmalar göstermiştir. Dönem sonu itibarıyla pamuk ve buğday reel iç fiyat indekslerinde azalma fındık, tütün kuru incir ve kuru üzümde de artış kaydedilmiştir. En yüksek artış % 80 oranında kuru incirde, en fazla düşüş ise, % 23 oranında buğdayda görülmektedir.

Çizelge 6: Ürünlerin Reel İç Fiyat İndeksleri (1980-1989) (1981 = 100)

YILLAR	FINDIK	PAMUK	TÜTÜN	K. İNCİR	K.ÜZÜM	BUĞDAY
1980	120	101	112	111	114	82
1981	100	100	100	100	100	100
1982	124	94	106	91	117	91
1983	111	108	93	102	95	86
1984	100	109	88	98	87	92
1985	153	87	88	93	95	90
1986	171	103	127	93	94	85
1987	198	137	194	118	107	75
1988	156	110	187	146	113	77
1989	123	87	179	180	120	77

1980-1989 yılları arası reel iç fiyatlarındaki artış fındıkta % 23 tütünde % 79 ve kuru üzümde % 20 dir. Pamuk reel iç fiyatlarındaki azalma ise % 13'dür (Çizelge 6).

Araştırmaya konu olan ürünlerin reel iç fiyat indeksleri trend denklemleri ve yıllık ortalama değişim oranları Çizelge 7'de verilmiştir.

Çizelgeden de görüldüğü gibi buğday hariç, diğer ürünlerin reel iç fiyat trendleri artma eğilimi göstermiştir. Reel iç fiyat trendindeki en yüksek artış % 8 oranında tütünde, en fazla düşüş ise, % 1 oranında buğdayda görülmüştür. Buğdayın Türkiye açısından temel bir ürün, tütününse pazar tikanıkları nedeniyle satılmaması dikkate alınırsa bu sonuç olumlu karşılanamaz.

Çizelge 7: Araştırmaya Konu Olan Ürünlerin Reel İç Fiyat İndeksleri Trend Denklemleri ve Ortalama Yıllık Değişim Oranları

ÜRÜNLER	TREND DENKLEMLERİ	DEĞİŞİM ORANI (%)
FINDIK	$Y = 108. (1.05)^t$	5.0
PAMUK	$Y = 100. (1.01)^t$	1.0
TÜTÜN	$Y = 86. (1.08)^t$	8.0
K.İNCİR	$Y = 89. (1.05)^t$	5.0
K.ÜZÜM	$Y = 101. (1.01)^t$	1.0
BUĞDAY	$Y = 94. (0.99)^t$	-1.0

Diğer ürünlerin reel iç fiyat trendlerindeki yıllık ortalama artış hızları fındıkta % 5, pamukta % 1, kuru incirde % 5 ve kuru üzümde % 1 dolayında gerçekleşmiştir.

Korelasyon Testleriyle

Araştırmaya konu olan ürünlerin reel iç fiyatları arasındaki korelasyon katsayılarını gösteren korelasyon matrisi Çizelge 8'de verilmiştir.

Çizelge 8: Ürünlerin Reel İç Fiyatları Arasındaki Korelasyon Katsayıları

FINDIK					
0.495 ^d	PAMUK				
0.618 ^c	0.426 ^d	TÜTÜN			
0.070	-0.077	0.757 ^b	K.İNCİR		
0.087	-0.160	0.582 ^b	0.625 ^c	K.ÜZÜM	
-0.616 ^c	-0.366	-0.839 ^d	-0.680 ^c	-0.493 ^d	BUĞDAY

a = 0.01 önem düzeyinde b = 0.05 önem düzeyinde c = 0.1 önem düzeyinde d = 0.20 önem düzeyinde anlamlıdır.

Çizelgede görülen katsayıların istatistiksel anlamda önemli olup olmadığını belirlemek için t testi yapılarak, önemlilik seviyeleri çizelgenin altında gösterilmiştir. Çizelgeden de anlaşılacağı gibi tütün ile buğday reel iç fiyatları arasında negatif yönde yüksek düzeyde bir ilişki belirlenmiştir. Bazı yörelerde tütün ve buğday üretim alanları bakımından rakip iki üründür. Dolayısıyla ortaya çıkan tersine ilişkiyi anlamlı olarak karşılamak gerekir. Aynı durum, pamuk için Çukurova ve Ege Bölgeleri için de düşünülebilir. Söz konusu üç ürün, ekim alanları açısından rakip sayılırlar. Tütün ile kuru incir reel iç fiyatları arasında ise pozitif yönde ve yüksek düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir.

Diğer ürünlerin reel iç fiyatları arasındaki korelasyon katsayılarının ve bunların önem düzeylerinin dikkatle izlenmesi gerektiği de vurgulanmalıdır.

Ürünlerin Dışsatım Miktarlarının Karşılaştırılması

Ürünlerin dışsatım miktar indeksleri Çizelge 9'da verilmiştir.

Çizelge 9: Ürünlerin Dışsatım Miktar İndeksleri (1980-1989)
(1981 = 100)

YILLAR	FINDIK	PAMUK	TÜTÜN	K.İNCİR	K.ÜZÜM	BUĞDAY
1980	96	83	64	91	81	107
1981	100	100	100	100	100	100
1982	111	105	80	118	102	94
1983	109	115	53	120	81	193
1984	134	61	53	131	83	93
1985	124	79	78	115	91	85
1986	110	89	63	115	112	5
1987	104	7	82	93	103	94
1988	134	45	59	115	128	632
1989	139	66	89	82	119	171

Araştırma döneminde ürünlerin tümünün dışsatım miktarları dönem boyunca sürekli dalgalanmalar göstermiştir. Dönem sonu itibarıyla pamuk, tütün, kuru incir dışsatım miktarlarında azalma, fındık, kuru üzüm ve buğdayda ise artış sağlanmıştır. Söz konusu dalgalanmaların bir nedeni üretimdeki değişimler, bir nedeni de dış pazar koşulları olabilir.

Dışsatımda fındıkta % 39, kuru üzümde % 19 ve buğdayda % 71 oranında bir artış meydana gelmiştir. Pamuk, tütün ve kuru incirde ise, sırasıyla % 34, % 11 ve % 18 oranında bir azalma kaydedilmiştir (Çizelge 9). Azalış görülen ürünler Türkiye'nin geleneksel dışsatım ürünleridir. Bu açıdan sözkonusu ürünler için dış pazarın başka ülkelere kaptırılması olasılığı düşünülebilir.

Araştırmaya konu olan ürünlerin dışsatım miktar indeksleri trend denklemleri ve yıllık ortalama değişim oranları Çizelge 10'da verilmiştir.

Çizelge 10: Araştırmaya Konu Olan Ürünlerin Dışsatım Miktar İndeksleri Trend Denklemleri ve Ortalama Yıllık Değişim Oranları.

ÜRÜNLER	TREND DENKLEMLERİ	DEĞİŞİM ORANI (%)
FINDIK	$Y = 101 \cdot (1.03)^t$	3.0
PAMUK	$Y = 113 \cdot (0.88)^t$	-12.0
TÜTÜN	$Y = 70 \cdot (1.00)^t$	-
K.İNCİR	$Y = 111 \cdot (0.99)^t$	-1.0
K.ÜZÜM	$Y = 83 \cdot (1.04)^t$	4.0
BUĞDAY	$Y = 83 \cdot (1.04)^t$	4.0

Çizelgeden de anlaşılacağı gibi, fındık, kuru üzüm ve buğday dışsatım miktar trendlerinde artma eğilimi görülmüştür. En yüksek yıllık ortalama artış % 4 ile kuru üzüm ve buğday da meydana gelmiştir. Tütün dışsatım miktar trendinde azalma ve artma yönünde hiçbir değişiklik tespit edilememiştir. Pamukta ise, % 12 oranında en yüksek yıllık ortalama azalış hızı hesaplanmıştır. Bu azalışın nedeni, pamuk yerine pamuklu ürünler dışsatımı olabileceği gibi, dış pazar şansı azalmış da olabilir. Kuru incirdeki yıllık ortalama değişim oranı ise azalma yönünde % 1'dir. Sonuçlar, dönemin tamamı açısından yorumlanırsa, azalma eğilimlerinin dış piyasa kaybı anlamına geldiği söylenebilir.

Ürünlerin Dışsatım Fiyatlarının Karşılaştırılması
Cari Dışsatım Fiyatlarının Karşılaştırılması
İndeks ve Trendlerle

Ürünlerin cari dışsatım fiyat indeksleri Çizelge 11'de verilmiştir.

Çizelge 11: Ürünlerin Cari Dışsatım Fiyat İndeksleri (1980-1989)
(1981=100)

YILLAR	FINDIK	PAMUK	TÜTÜN	K.İNCİR	K.ÜZÜM	BUĞDAY
1980	111	89	75	98	98	73
1981	100	100	100	100	100	100
1982	105	111	161	129	112	147
1983	151	96	230	131	140	194
1984	249	252	340	227	198	301
1985	320	279	501	408	300	493
1986	701	295	669	519	438	399
1987	888	638	766	783	643	440
1988	1140	1139	1510	1560	1119	761
1989	1184	1051	2549	2847	1492	1377

Çizelgede görüldüğü gibi ürünlerin cari dışsatım fiyat indeksleri sürekli artışlar göstermiştir. 1981 baz yılına göre fındıkta 11.8 kat, pamukta 10.5 kat, tütünde 25.4 kat, kuru incirde 28.4 kat, kuru üzümde 14.9 kat ve buğdayda 13.7 kat artış gerçekleşmiştir (Çizelge 11). Buradan anlaşılacağı gibi en yüksek artış kuru incir cari dışsatım fiyatlarında olmuştur. En düşük artış ise, pamuk cari dışsatım fiyatlarında meydana gelmiştir. Cari fiyatlarındaki değişimler, bir yandan sözkonusu ürünlerin iç piyasa fiyatları, diğer yandan da dış pazar koşullarının etkisindedir.

Araştırmada kullanılan ürünlerin ortalama yıllık artış oranlarını belirlemek amacıyla, cari dışsatım fiyat indeksleri trend denklemleri ve ortalama yıllık değişim oranları Çizelge 12'de verilmiştir.

Çizelgeden de anlaşılacağı gibi, ürünlerin cari dışsatım fiyat trendleri artma eğilimi göstermiştir. Cari dışsatım fiyatlarındaki en yüksek artış % 47 oranında kuru incirde gerçekleşmiştir. En düşük yıllık ortalama artış ise, % 34 oranında buğdayda sağlanmıştır. Cari dışsatım fiyatları fındık ve kuru üzümde % 39, pamukta % 36 ve tütünde % 46 artış göstermiştir.

Çizelge 12: Araştırmaya Konu Olan Ürünlerin Cari Dışsatım Fiyat İndeksleri Trend Denklemleri ve Ortalama Yıllık Değişim Oranları.

ÜRÜNLER	TREND DENKLEMLERİ	DEĞİŞİM ORANI (%)
FINDIK	$Y = 74. (1.39)^t$	39
PAMUK	$Y = 64. (1.36)^t$	36
TÜTÜN	$Y = 73. (1.46)^t$	46
K.İNCİR	$Y = 62. (1.47)^t$	47
K. ÜZÜM	$Y = 67. (1.39)^t$	39
BUĞDAY	$Y = 68. (1.34)^t$	34

Korelasyon Testleriyle

Araştırmaya konu olan ürünlerin cari dışsatım fiyatları arasındaki korelasyon katsayılarını gösteren korelasyon matrisi Çizelge 13'de verilmiştir.

Çizelge 13: Ürünlerin Cari Dışsatım Fiyatları Arasındaki Korelasyon Katsayıları

FINDIK					
0.943	PAMUK				
0.879	0.914	TÜTÜN			
0.859	0.905	0.996	K.İNCİR		
0.934	0.965	0.985	0.980	K.ÜZÜM	
0.839	0.875	0.986	0.977	0.955	BUĞDAY

*Tüm Korelasyon Katsayıları 0.01 Önem Düzeyinde Anlamlıdır.

Çizelgede görüldüğü gibi ürünlerin cari dışsatım fiyatları arasında uygulanan korelasyon analizinde, yüksek düzeyde ve pozitif yönde ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. En yüksek ilişki tütün ile kuru incir cari dışsatım fiyatları arasında olup, $r = 0.996$ olarak bulunmuştur. Yapılan korelasyon analizi incelenen ürünlerin cari dışsatım fiyatları arasında yüksek düzeyde ve istatistiksel anlamda önemli ilişkinin olduğu göstermektedir. Bu sonucu olağan karşılamak gerekir. Çünkü fiyatların tümü hem ekonomik konjunktürün hem de ülke içinde uygulanan fiyat politikasının ortak izlerini taşımaktadır.

Reel Dışsatım Fiyatlarının Karşılaştırılması İndeks ve Trendlerle

Ürünlerin reel dışsatım fiyat indeksleri Çizelge 14'de verilmiştir.

**Çizelge 14: Ürünlerin Reel Dışsatım Fiyat İndeksleri (1980-1989)
(1981=100)**

YILLAR	FINDIK	PAMUK	TÜTÜN	K.İNCİR	K.ÜZÜM	BUĞDAY
1980	152	122	103	134	134	100
1981	100	100	100	100	100	100
1982	83	87	124	102	88	116
1983	91	58	139	79	85	117
1984	100	101	137	91	80	121
1985	90	78	140	114	84	138
1986	152	64	148	112	95	86
1987	145	105	125	128	105	72
1988	111	111	147	152	109	74
1989	68	60	146	163	86	79

Dönem boyunca ürünlerin tümünün reel dışsatım fiyatları sürekli dalgalanmalar göstermiştir. Dönem sonu itibariyle tütün ve kuru incir reel dışsatım fiyatları hariç, diğer ürünlerde azalma kaydedilmiştir. En yüksek artış % 63 oranında kuru incirde, en fazla düşüş ise, % 40 oranında pamukta görülmüştür (Çizelge 14).

1980-1989 yılları arasında reel dışsatım fiyatlarındaki azalma fındıkta % 32, kuru üzümde % 14 ve buğdayda % 21'dir. Tütün reel dışsatım fiyatlarındaki artış ise, % 46 oranındadır.

Araştırmaya konu olan ürünlerin reel dışsatım fiyat indeksleri trend denklemleri ve yıllık ortalama değişim oranları Çizelge 15'de verilmiştir.

Çizelgede görüldüğü gibi, tütün ve kuru incir hariç, diğer ürünlerin reel dışsatım fiyat trendleri azalma eğilimi göstermiştir. Reel dışsatım fiyat trendlerindeki en yüksek yıllık ortalama artış, % 4 oranında tütün ve kuru incirde meydana gelmiştir. Diğer ürünlerdeki yıllık ortalama azalış hızları ise, fındıkta % 2, pamukta % 3, kuru üzümde % 1

Çizelge 15: Araştırmaya Konu Olan Ürünlerin Reel Dışsatım Fiyat İndeksleri Trend Denklemleri ve Ortalama Yıllık Değişim Oranları

ÜRÜNLER	TREND DENKLEMLERİ	DEĞİŞİM ORANI (%)
FINDIK	$Y = 112 \cdot (0.98)^t$	- 2.0
PAMUK	$Y = 98 \cdot (0.97)^t$	- 3.0
TÜTÜN	$Y = 110 \cdot (1.04)^t$	4.0
K. İNCİR	$Y = 95 \cdot (1.04)^t$	4.0
K. ÜZÜM	$Y = 101 \cdot (0.99)^t$	- 1.0
BUĞDAY	$Y = 110 \cdot (0.96)^t$	- 4.0

ve buğdayda % 4 dolayında gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, reel dışsatım fiyatlarının giderek azalmış olması, dış ticaret hadlerinin Türkiye'nin zararına geliştiği ve döviz kayıplarının arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Korelasyon Testleriyle

Araştırmaya konu olan ürünlerin reel dışsatım fiyatları arasındaki korelasyon katsayılarını gösteren korelasyon matrisi Çizelge 16'da verilmiştir.

Çizelgede görülen katsayıların istatistiksel anlamda önemli olup olmadığını belirlemek için t testi yapılarak, önemlilik düzeyleri çizelgenin altında gösterilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda ürünlerin reel dışsatım fiyatları arasında yüksek düzeyde bir ilişkinin olduğu söylenemez. Bu sonucu olağan karşılamak gerekir, çünkü Türkiye'nin dışsatım ürünleri birbirlerine rakip olan ya da tamamlayan ürünler değildir.

Çizelge 16: Ürünlerin Reel Dışsatım Fiyatları Arasındaki Korelasyon Katsayıları.

FINDIK					
0.441 ^d	PAMUK				
-0.300	-0.587 ^c	TÜTÜN			
0.086	0.186	0.190	K. İNCİR		
0.698 ^c	0.701 ^b	-0.581 ^c	0.423 ^d	K. ÜZÜM	
-0.402 ^d	-0.169	-0.067	- 0.677 ^c	- 0.448 ^d	BUĞDAY

a = 0.01 önem düzeyinde b = 0.05 önem düzeyinde c = 0.1 önem düzeyinde d = 0.20 önem düzeyinde anlamlıdır.

Ürünlerin Üretim Miktarları ile Cari ve Reel İç Fiyatlarının Karşılaştırılması

Ürünlerin laspeyres üretim miktarları, cari ve reel iç fiyat indeksleri Çizelge 17'de verilmiştir.

Çizelge 17: Ürünlerin Laspeyres Üretim Miktarları, Cari ve Reel İç Fiyat İndeksleri (1980-1989= (1981=100)

YILLAR	ÜRETİM MİK.İND	ZİN. İND.	CARI İÇ FİY.İND.	ZİN. İND.	REEL İÇ FİY.İND.	ZİN. İND.
1980	102	-	80	-	110	-
1981	100	98	100	125	100	91
1982	96	96	135	135	106	106
1983	116	121	173	128	104	98
1984	105	91	250	145	100	96
1985	91	87	378	151	106	106
1986	98	108	585	155	127	120
1987	101	97	1010	173	166	131
1988	127	126	1459	145	142	86
1989	131	103	2135	146	123	87

Araştırmaya konu olan ürünlerin laspeyres üretim miktar indeksi, 1982, 1985 ve 1986 yıllarında baz yılının altında kalmış olup dönem sonunda % 31 oranında bir artış kaydedilmiştir. En yüksek artış ise, % 26 oranında 1987-1988 yılları arasında meydana gelmiştir. Aynı yıllar hem iyi ürün hem de yüksek taban fiyat yıllarıdır. Reel iç fiyat indeksinde dönem boyunca dalgalanmalar görülmüştür. Dönem sonunda % 23 oranında bir artış sağlanırken, en yüksek artışa % 31 oranında 1986-1987 yılları arasında ulaşılmıştır.

Ürünlerin laspeyres cari iç fiyat indeksi ise, sürekli bir artış göstermiştir. Bu artış dönem sonu itibarıyla % 20-35'dir. En yüksek artış ise, % 73 oranında 1986-1987 yılları arasında gerçekleşmiştir (Çizelge 17).

Ürünlerin laspeyres üretim miktar indeksleri trend denklemi $Y = 96. (1.02)^t$ olup, artma eğilimindedir. Trenddeki yıllık ortalama artış hızı % 2 dolayındadır. Cari ve reel iç fiyat indeksleri trend denklemleri de artma eğilimi göstermiştir. Trendlerdeki yıllık ortalama artış hızları sırasıyla % 47 ve % 4 dolaylarında olup,

denklemler aşağıda verilmiştir.

$$\text{Laspeyres Cari İç Fiyat İndeksleri Trendi } Y = 65. (1.47)^t$$

$$\text{Laspeyres Reel İç Fiyat İndeksleri Trendi } Y = 98. (1.04)^t$$

Buna göre, cari iç fiyat trendi, üretim miktar ve reel iç fiyat trendine göre daha hızlı artmıştır. Başka bir deyimle, dönem ortalaması olarak, cari ve reel fiyatlarıdaki artış, üretim artışlarından daha yüksektir.

Ürünlerin Dışsatım Miktarları ile Cari ve Reel Dışsatım Fiyatlarının Karşılaştırılması

Ürünlerin laspeyres dışsatım miktarları, cari ve reel dışsatım fiyatları indeksleri Çizelge 18'de verilmiştir.

Ürünlerin laspeyres dışsatım miktarları indeksi 1988 ve 1989 yılları hariç, baz yılının altında kalmıştır. Dışsatım miktarları indeksinde en yüksek artış % 52 ile 1987-1988 yılları arasında meydana gelmiştir. Dönem sonu itibarıyla de sadece % 1 oranında artış kaydedilmiştir.

Ürünlerin cari dışsatım fiyatları indeksi dönem boyunca sürekli artış göstermiştir. Dönem sonu itibarıyla % 1554 oranında bir artış sağlanırken, en yüksek artış % 65 ile 1987-1988 yılları arasında meydana gelmiştir. Reel dışsatım fiyat indeksinde ise, sürekli bir dalgalanma görülmüştür.

Dönem sonunda baz yılına göre % 5 oranında bir gerileme kaydedilmiştir. En fazla düşüş ise % 21 ile 1988-1989 yılları arasında meydana gelmiştir (Çizelge 18).

Çizelge 18: Ürünlerin Laspeyres Dışsatım Miktarları, Cari ve Reel Dışsatım Fiyat İndeksleri (1980-1989) (1981 = 100)

YILLAR	DIŞSATIM MIK.İND.	ZİN. İND.	CARI.DIŞ. FIY.İND.	ZİN. İND.	REEL DIŞ. FIY.İND.	ZİN. İND.
1980	81	-	87	-	124	-
1981	100	123	100	115	100	81
1982	98	98	127	127	100	100
1983	95	97	160	126	97	97
1984	82	86	274	171	110	95
1985	92	112	372	136	104	95
1986	85	92	532	143	115	111
1987	69	81	755	142	120	104
1988	105	152	1248	165	121	101
1989	101	96	1654	133	95	79

Ürünlerin laspeyres dışsatım miktarları, cari ve reel dışsatım fiyat indeksleri trend denklemleri aşağıda görülmektedir.

$$\text{Laspeyres Dışsatım Miktar İndeksleri Trendi } Y = 89 \cdot (1.00)^t$$

$$\text{Laspeyres Cari Dışsatım Fiyat İndeksleri Trendi } Y = 70 \cdot (1.41)^t$$

$$\text{Laspeyres Reel Dışsatım Fiyat İndeksleri Trndi } Y = 107 \cdot (1.00)^t$$

Araştırmaya konu olan ürünlerin laspeyres dışsatım miktar ve reel dışsatım fiyat indeksleri trendlerinde artma ve azalma yönünde önemli bir eğilim görülmemiştir. Buna karşılık cari dışsatım fiyat trendinde yıllık ortalama % 41 dolayında bir artış kaydedilmiştir. Bu gelişmenin anlamı şudur. Dönemin tamamı açısından sözkonusu ürünler için, Türkiye'nin dışsatım miktarı ve dışsatım fiyatları sabit kalmıştır, denilebilir.

SORUN VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarını sorun ve öneriler açısından ise şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Ekonomik gelişme sürecinde tarımın halen önemli bir sektör olduğu Türkiye'de, dışsatımda tarıma ve tarımsal ürünlere gerekli öncelik ve ağırlığı verecek bir politikanın izlenmesinin yararlı olacağı ifade edilmektedir (3; s.33). Çünkü tarımdaki mevcut potansiyel ve onun kullanılmasının zorunlu oluşu bu öncelliği ve ağırlığı gerektirmektedir.

2. Tarımsal ürün dışsatım politikasının başarısı her tarımsal ürünle ilgili üretim, iç ve dış pazarlama ve değerlendirme politikasının varlığına büyük ölçüde bağlıdır. Bu şekilde belirlenen politikanın başarılı sonuçlar verebilmesi için her dışsatım ürünü ile ilgili olarak madde politikasının saptanması gerekmektedir. Aynı amaçla ürünlerin üretiminden dışsatımına kadar ilgili kuruluş temsilciliklerinden oluşacak bir bord kurularak, ürünlerle ilgili kararlarda bu bordun görüşü alınmalıdır (4; s.276). Böylece gelişigüzel dışsatım yapan birimler yerine ürünlere göre uzmanlaşmış örgütlerin yaratılacağı düşünülmelidir.

3. Destekleme politikalarının uygulanmasında müdahale alımlarıyla birlikte eğitim ve örgütlenme, teknolojik gelişme olanakları artırılmalı, üretim girdileri gibi fiyat dışı destekleme araçlarına ağırlık verilmelidir. Üreticilerin gereksinim duyduğu tohum, gübre ve buna benzer girdiler yeterli düzeyde ucuza sağlanmalıdır. Buna bağlı olarak vergi ve faiz oranlarını düşürmek suretiyle kredi verilmeslidir.

Bilim kurumlarıyla Bakanlık kuruluşlarının işbirliği ile Maliyet Araştırma Enstitüleri kurulmalı ve ayrıntılı maliyet araştırmaları yapılarak düzenlenen raporlar fi-

yat tespit ve dışsatım kuruluşlarına intikal ettirilmelidir (4; s.277)

4. Dışsatım açısından biryandan mevcut pazarları genişletici diğer yandanda yeni pazarlar bulunmasına olanak veren pazar geliştirme politikası izlenmelidir. Bu amaç doğrultusunda ürünlerin kalitesini yükseltmek, standardizasyon, reklam ambalajlama ve paketleme işlemlerini dış talebe göre düzenlemek yararlı olacaktır.

5. Dışsatımı özendirme amacına yönelik araçların kısa sürelerle sık sık değiştirilmesi dışsatım politikasının başarısını engelleyen bir çelişki olarak değerlendirilmelidir. Dışsatımı özendirme araçlarından özellikle tarımsal ürünlerin yararlanamaması ya da yetersiz kalması diğer bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda uygulanan vergi iade oranlarının önce yüksek sonrada belirli ölçülerde düşürülmesine ilişkin politikalar da dışsatım ürünlerindeki fiyatların beklenen düzeylerde gerçekleşmesine olumsuz etki yapmaktadır (4; s.277). Hatta 1980 öncesinde geleneksel tarım ürünlerinin dışsatımına zaman zaman uygulanan vergi iadeleri tamamen kaldırılmış, uygulama taze meyve-sebze ve su ürünleriyle sınırlandırılmıştır. Gıda ürünleri ise, sanayi ürünleri sınıflandırmasına girdiği için düşük bir oranalarda olsa bu iadelerden yararlanabilmiştir (5; s.13).

Genel anlamda, 1980 sonrası dönemde tarım ürünleri dışsatımını özendirici önlemler yanında bazı engelleyici politikalarında uygulandığı söylenebilir. Pamuk, fındık, kuru üzüm, kuru incir, buğday, tütün, arpa, mısır, un ve canlı hayvan başta olmak üzere çoğu tarım ürünü dışsatımından Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonuna değişen oranlarda kesintiler yapılmıştır. Bu uygulamanın tarım kesimini vergilendirdiği ve dışsatım artışına olumsuz etki yaptığı ifade edilmektedir (5; s.33). Bu nedenle, dış pazarlardan ve dışsatım için seferber edilen kaynaklardan yararlanamayan tarım kesimi uygulanan ekonomik kalkınma politikalarından en çok etkilenen kesimlerden biri olmuştur, denilebilir.

6. Serbest piyasa düzeni içinde isteyen herkesin dışsatımda aktif rol oynaması yerinde bir uygulama sayılabilir. Ancak bu konuda yeterli birikime ve deneyime sahip olmayanların dışsatımı doğrudan ve dolaylı olarak olumsuz etkileyecekleri söylenebilir. Dış pazar haberlerini sistemli ve düzenli şekilde toplayan, değerlendiren ve ilgililerin yararına sunan etkin bir organizasyonun olmayışı dışsatım politikasının belirlenmesinde etkili bir araçtır.

Bu bakımdan Tarım Bakanlığı, tarım ürünleri pazarlamasının bütün olarak düzenlenmesinde çeşitli kuruluşlarla işbirliği halinde daha aktif rol almalı, bu hizmetlerin yapılmasında kanuni yetkilere sahip kuruluşları oluşturulmalıdır (6; s.32)

Türkiye'nin tarım ürünleri içerisinde ana döviz kaynağını oluşturan fındık, kuru üzüm, kuru incir, tütün, pamuk ve buğday ürünlerinin üretim kalite ve dışsatım-

larının artırılması konusunda karşılaşılan sorunların çözümüyle öneriler içerisinde en önemli etkenin fiyatlar olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu nedenle, iç fiyatların maliyetler göz önünde tutularak serbest rekabet koşulları altında piyasa fiyatlarına yakın, fiyatlar genel düzeyi dikkate alınarak belirlenmesi yararlı olacaktır. Aynı şekilde dış fiyatların ise dışsatımcı ülkelerdeki piyasa koşullarıyla dünya dış fiyatları göz önünde tutulmak suretiyle belirlenmesini amaca ulaşma konusunda büyük yarar sağlayacağını ifade etmek gerekir.

SUMMARY

In this study, the production, export and price trends of agricultural products especially for export purpose has been investigated. On product basis, the products were compared with each other for quantity and price so as to find out any relationship. The factors affecting the results were evaluated with numerical approach.

However problems related with agricultural products and their export has been evaluated and solution of these problem has been recommended.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. **CİLLOV, Haluk**, İktisadi Olaylara Uygulanan İstatistik Metodları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları No: 501, İstanbul, 1984
2. **PÜSKÜLLÜ, Halis-İKİZ, Fikret**, İstatistiğe Giriş, Bilgehan Basımevi, 3.-Baskı, Bornova-İZMİR
3. **İŞIKLI, Emin**, "Türkiye'de Tarım Ürünleri Dışsatım Politikasının Genel değerlendirilmesi" Tarım Ürünleri Dış pazarlaması Sempozyumu, Adana, 7-9 Kasım 1984
4. **YAYLALI, Muammer**, İhracata Yönelik Başlıca Tarım ve Sanayi Ürünlerinin Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi, Ankara, 1988
5. **ŞAHİNÖZ, Ahmet**, Gelişmeyen İhracat: Tarım Ürünleri, Tarım ve Mühendislik Dergisi, TMMOB Yayını, Sayı: 36
6. **GÜNEŞ, Turan**, Türkiye'de Tarım Ürünleri Pazarlamasının Başlıca Sorunları ve Çözüm Yolları, Türkiye Ziraat Mühendisliği II: Teknik Kongresi, Ankara, 8-11 Aralık 1970.